

OSMANLI ARŞİVİNDE TUNA NEHRİ VE KIYILARI

The Danube River and its Banks in the Ottoman Archives

A. Haluk DURSUN*

ÖZET

Osmanlı tarihinde Tuna Nehri, hem maddî, hem manevî bakımdan önemli bir nehirdir. Neredeyse canlı olarak telakki edilen bu nehrin Osmanlı tarihinde oynadığı rol hakkında yapılacak bir araştırma, kültür tarihi çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bilindiği üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) geniş Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinin idarî, siyasî ve ticarî vaziyetleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hicrî 1205 tarihinden 1336 tarihine (miladi 1790-1917) kadar olan Tuna ile ilgili belgeler tespit ve tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuna, Osmanlı, kültür tarihi.

ABSTRACT

Danube is important in Ottoman history both physically and spiritually. Studying the role of this river, which was almost considered as an alive being, in Ottoman history would contribute cultural history studies. As is known, it is possible to acquire information about administrative, political and economic situation of different regions of the vast Ottoman geography from the Prime Ministry Ottoman Archives (BOA). In this paper, some documents in the Prime Ministry Ottoman Archives about Danube between H. 1205-1336 (1790-1917) has been stated and analyzed.

Keywords: Danube, Ottoman, cultural history.

Osmanlı coğrafyasının genişliği dolayısıyla memleketin değişik bölgeleri hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgelerin taranması sonucunda o bölgelerin idarî, siyâsî ve ticarî vaziyetleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bizim tespit edebildiğimiz ve Tuna ile ilgili görüp incelediğimiz belgeler hicrî 1205 tarihinden 1336 tarihine kadar olan geniş bir dönemi kapsamaktadır. Yani miladi takvime göre aşağı yukarı 1790 senesinden 1917 senesine kadar süren bir dönemdir bu.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü.

Osmanlı Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) Mazbataları, Hariciye Siyasî, Yıldız Mütenevvî Marûzat, İrâde Hariciye, Ameli Mektûbi ve Mühimme Kalemleri'nde bulunan bu Tuna ile ilgili arşiv belgelerine bakılıp bir tasnif yapıldığında ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır. Devletin Tuna bölgesinde uğraştığı konuların en önemlilerinden biri askerî meselelerdir. Bunlar hem savaş esnasında cephelere taalluk eden mevzular, hem de sivil halkı ilgilendiren asayiş konularıdır. Mesela hicrî 1205 (1790) tarihli bir Hatt-ı Hümayûn ile “*Tedbirsizlikten Sünne Boğazı'ndan Tuna'ya giren Moskoflar'ı çıkarmak için Kaptan Paşa İnce Donanma'yı hücum ettireceği ve bir iki bin yeniçeri iktiza ettiği*” beyan edilmekte, İstanbul'dan asker istenmektedir.¹

Yine aynı tarihli bir belgede “*Moskof Donanması'nın Tuna içine girip İsakçı vesair yerleri perişan etmesi*” zikr edilip, bu durumun sadrazamın hamâkatinden veya hıyanetinden ileri geldiğine dair tafsilât-ı mühimme verilmektedir.² Hicrî 1215 (1852) tarihli bir belgede, Vidin bölgesinden Tuna Nehri'ni geçen atlı eşkıyalar ile Asakir-i Padişahiye'nin çatışmalarına dair bilgi bulunmaktadır.³ Hicrî 1269 (1852) tarihinde artık Kırım Harbi dönemine girilmekte olduğundan Hariciye Nezâreti Mektûbi Kalemi, cephelede Rusya'nın yaptığı askerî tahkimatı söz konusu etmektedir.⁴ Hicrî 1294 tarihindeki belgeler artık 1877-1878 Rus Savaşı dönemine aittir. Yıldız Perakende Arşivi'nden bir belge “*Ruslar'ın Zıştovi üzerinden Tuna Nehri'ni geçmeye teşebbüs ettikleri, Rusçuk Vilayet Konağı ve Camii ile hastahanelerini topa tuttuklarını ve Mecidiye'ye yaklaşmakta olduklarını*” bildirir.⁵

Askerî konular dışında asayiş ile ilgili birçok mesele de gündeme getirilmiştir. Özellikle Tuna'nın beri yakasına geçen eşkıyanın takip ve tenkîli için çok uğraşıldığı arşiv belgelerinin incelenmesiyle anlaşılmaktadır.⁶ Osmanlı Devleti'nin Tuna Nehri'nde en çok uğraştığı ve üzerinde durduğu konulardan birisi de seyrü seferin güvenli olarak yapılabilmesi meselesidir.⁷ Tuna Nehri'nin suyu belli dönemlerde buharlaşıp azalmakta, çekilmekte, yazın bu durum söz konusu olurken şiddetli kışlarda da don tutmakta, buzlanan nehirde başka büyük meseleler ortaya çıkmaktadır.

Hicrî 1277 (1860) yılında Tuna'nın donması müddetinde evrak-ı mühimmenin nakli için süvari zaptiyesinden birkaç neferin posta hizmetinde istihdamı söz konusudur.⁸ Hicrî 1278 (1862) tarihli bir belgede de Tuna'nın donması sebebiyle kıtlık olduğundan bahsedilmekte, mısır koçanı yemeğe başlayan halka Tuna'nın donları çözüldüğünden acilen zahire gönderilmesi istenmektedir.⁹ 1862 senesinde buna benzer durumlar çok sık vukû bulmuştur.

¹ BOA, Hatt-ı Hümayûn, Dosya no:210, Gömlek no: 11305.

² BOA, Hatt-ı Hümayûn, Dosya no:211, Gömlek no: 11400.

³ BOA, Hatt-ı Hümayûn, Dosya no:170, Gömlek no: 7286.

⁴ BOA, A.MKT.UM.Dosya no:159, Gömlek no:2.

⁵ BOA, Y.PRK.TKM. Dosya no:1, Gömlek no:46.

⁶ BOA, A.MKT.MHM. Dosya no:427, Gömlek no:26.

⁷ BOA, HR.SYS. Dosya no:206, Gömlek no:2.

⁸ BOA, A. MKT.MHM. Dosya no:204, Gömlek no:12.

⁹ Bkz. BOA, A.MKT.UM. Dosya no:530, Gömlek no:75; A.MKT.UM. Dosya no:548, Gömlek no:91.

Kışın gelip suyun buz tuttuğu bu dönemler, Tuna'daki balıkçılığın da tatil dönemleridir. O vakit büyük emeklerle yapılan dalyanlar sökülüp Evliya Çelebi'nin deyişiyle "Keres-teler Tuna'nın iki tarafına dağlar gibi yığılır".¹⁰ Osmanlı devleti zamanında Tuna üzerindeki balık yatakları, voli yerleri ve dalyanlar merkezî idare tarafından ihale yoluyla kiraya verdirilirdi. Meselâ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hicrî 1273 (1856) tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre "*Sünne Boğazı Osmanlı'ya devredildiğinden Sünne Adası'ndaki göllerde ve sair yerlerde balık avcılığının müzayede ve ihalesi*" kararı alınmaktadır.¹¹

Soğuktan don olup Tuna'nın buz tutması dışında bir diğer tabii felaket de çok yoğun yağmurlar yüzünden nehrin sularının kabarıp taşmasıdır. Hicrî 1271 Şevval (Haziran 1855) tarihli bir belgede Tuna ve Sava Nehirleri'nin taşıdığı bildirilmekte ve zarar gören köylülere yapılacak yardımın değerlendirilmesi için Avusturya elçisinin geldiği haber verilmektedir.¹² Hicrî 1275 Rebiülâhir (Kasım 1858) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre de Tuna Nehri yine taşmış ama herhangi bir telefat söz konusu olmamıştır. Tuna'nın taşmasıyla sadece her iki kıyısındaki meskûn mahal ve ziraat alanların zarar görmediği, aynı zamanda Tuna içindeki adaların da su baskınına uğradığı anlaşılmaktadır.¹³

Hicrî 1305 Şaban ayına (Nisan 1888) tarihli bir Yıldız Perakende Arşivi belgesinden anlaşıldığına göre, Tuna Nehri'nin taşmasından Adakale ahalisi de zarar görmüş ve devlet tarafından tazminat dağıtılması söz konusu olmuştur.¹⁴ Hicrî 1269 Şaban (Mayıs 1853) tarihinde ise Vidin Kalesi'ndeki karakol ve bazı evlerin su baskınına uğradığı anlaşılmaktadır.¹⁵

Tuna Nehri'nin taşmasıyla ortaya çıkan bir diğer felaket ise salgın hastalıklardır. Hicrî 1278 Rebiülevvel (Eylül 1861) tarihli belgeden öğrendiğimize göre, taşma ile zuhur eden sıtma, humma ve ishal hastalıkları sebebiyle Dersaadet'ten (İstanbul) bölgeye bir doktor gönderilecektir.¹⁶ Tuna'da seyrü seferin selâmetle yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin başkentten alınmasına çok dikkat edilmiştir. Bu konuda rastladığımız arşiv belgelerinde, Tuna Nehri'nde kullanılmak üzere duba ve sandalların inşası ve ihtiyaç duyulan kerestelerin irsali söz konusu edilmekte (Hicrî 1269, 1270/1853, 1854)¹⁷, Tuna Boğazları'nın temizlenmesi için

¹⁰ Eskiden Tuna'daki balıkçılık hakkında bize en çok bilgi veren kaynaklardan birisi de tahmin edilebileceği gibi Evliya Çelebi'dir. Tuna'dan açık denize çıkmak isteyen balıkların geçiş dönemlerinde balıkçılar tarafından nasıl yakalandığını onun deyişiyle hapsediklerini, bu dalyanların yapılış şeklini, uzun yaban asmalarından hasır ile örülmüş gibi suyun kapatıldığını, içinden bir karış balığın bile geçmesinin imkânsız olduğunu Evliya Çelebi'nin ağzından dinlemekte fayda vardır. "*Onar, onbeşer arşın büyüklüğünde morina, mersin balıklarının her biri üçyüz adam çalıştıran dalyancılar tarafından kırıla kırıla Tuna yüzünün kana boyandığını gördüm, tutulan balıkların tuzlanıp altın lira karşılığında binlerce tüccara satıldığını öğrendim*" demektedir.

¹¹ BOA, A.AMD. Dosya no:73, Gömlek no:83.

¹² BOA, A.MKT.UM. Dosya no:194, Gömlek no:3.

¹³ BOA, A.MKT.UM. Dosya no:335, Gömlek no:19.

¹⁴ BOA, Y.PRK.EŞA. Dosya no:7, Gömlek no:68.

¹⁵ BOA, A. MKT.MHM. Dosya no:56, Gömlek no:5.

¹⁶ BOA, A. MKT.UM. Dosya no:500, Gömlek no: 3.

¹⁷ Bkz. BOA, A.DVN. Dosya no:92, Gömlek no:5; A.MKT.NZD. Dosya no:96, Gömlek no:2.

gerekli para ve personelin hazırlanması (Hicrî 1273/1856)¹⁸, Tuna Nehri'nin Boğdan sahillerinin kayalardan temizlenmesi ve hafriyatı (1845)¹⁹ konuları gündeme girmektedir. Ayrıca hicrî 1290 Ramazan'ında (Ekim 1873) Akdeniz filosuna mensup bazı gemilerin Tuna'ya gönderilmeleri ve oradaki eski gemilerin de fesh edilerek mürettebatının Rusçuk Tersanesinde istihdam edilmesi bildirilmektedir.

Ertesi sene Tuna'da kırk vapurdan oluşacak yabancı bir şirket kurulacağından, Tuna Nehri İdaresi'nde bulunan gemilerin bunlarla rekabet edecek şekilde hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu konuda haklı olduğunu, hatta geç kalındığını anlatan bir başka belgede (hicrî 1284) Tuna'da işleyen yabancı tüccar kumpanya vapurlarından vergi alınmadığı halde, Osmanlı tebaasından oluşturulan şirket vapurlarından uğradığı limanlarda patent vergisi alınması ayrıcalığının giderilmesinin gerekliliğini anlatılmaktadır.²⁰

Osmanlı Devleti'nin Tuna ile doğrudan sınır olması durumu hicrî 1294 tarihinden sonra bittiği halde Tuna Nehri ile ilgili birçok gündemin Osmanlı merkez bürokrasisinde yer aldığı görülmektedir. Hicrî 1300 ve 1301 yıllarının en önemli konularından birisi, Yıldız Arşiv Belgeleri arasında bulunan (Rebiülevvel 1300/1883) Londra'da toplanacak olan Tuna Konferansı'nda Nehir Zabita Nizamnâmesi'nin tanzimi, seyrü sefaine müteallik konuların görüşülmesinde nasıl bir tavır alınacağına ilişkin Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın bir arzıdır.²¹

1886 ve 1887 yıllarında ise Tuna Nehri'nde bulunan bazı adaların tasarrufları hususunda Bulgaristan ve Romanya memurları arasında çıkan anlaşmazlık konusu Osmanlı Devleti'ni de ilgilendirmiş, ortaya çıkan müşkilâtın halli için devletin çeşitli birimlerinde bulunan harita ve mazbataların tasdikli suretleri Bulgaristan tarafından talep edilmiştir.²² Tuna üzerindeki adalar hakkında Bulgaristan ile Romanya arasındaki anlaşmazlığın Osmanlı bürokrasisini işgal etmesi 1321 yılının sonuna kadar sürmüştür (1904).

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Tuna boyları tekrar Osmanlı Devleti'nin konuları arasına girmiş, hele Adakale'nin Hükümet Konağı tefrişi ve bilcümle masraflarının Harbiye Nezareti'nce karşılanması lâzım geleceğini bildiren hicrî 1332 Şevval (1914) tarihli Dahiliye kaynaklı bir belge çok ilginçtir.²³

Yine Adakaleli Abdürrahim Efendi'nin Büyük Cihad'a katılmak için Tuna boyundan Dersaadet'e gitmek istediğini bildiren hicrî 1333 (1915) tarihli belge de çok ilginçtir.²⁴

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında Romanya'ya asker göndererek Tuna kıyılarında bir güç sahibi olduktan sonra, yine ortaya ev sahibi sıfat ve hususiyetleriyle çık-

¹⁸ BOA, A.AMD. Dosya no:74, Gömlek no:32.

¹⁹ BOA, HR.SYS. Dosya no: 204, Gömlek no:1.

²⁰ BOA, A.MKT.MHM. Dosya no:401, Gömlek no:31.

²¹ BOA, Y.EE. Dosya no:44, Gömlek no:150.

²² Bkz. BOA, A.MKT.MHM. Dosya no:493, Gömlek no:11; A.MKT.MHM. Dosya no:493, Gömlek no:70.

²³ BOA, DH.MB.HPS. Dosya no:38, Gömlek no:12.

²⁴ BOA, DH.EUM.MTK. Dosya no: 71, Gömlek no: 23.

mıştır. Almanya ile ortak düşünülen bazı icraatların değerlendirilmesi İstanbul'da tekrar yapılmaya başlanmıştır. 1335 (1916) ve 1336 (1917) tarihli Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararlarını içeren belgelerden anlaşıldığına göre Almanlar Tuna Nehri ve Karadeniz yoluyla bir deniz nakliyat şirketinin kurulmasını talep etmektedirler. Tuna'da gemi işletilmesi meselesi ile ilgili İbrail'deki muhtelif komisyon çalışmalarının sonucunun takip edilmesi ve millî menfaatlerimize yeteri kadar uyulmadığı durumlarda müdahale edilmesi gerektiği Osmanlı Hükümeti'nce düşünülmektedir.²⁵

Bizim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tuna Nehri ile ilgili rastladığımız en geç tarihli belge ise 1340 Zilhicce tarihli bir Dahiliye (Emniyet-i Umûmiye) evrakıdır.²⁶ Burada da Tuna Nehri'nin coğrafi konumu ve su yolu olarak hususiyetlerini mübeyyin araştırma yazısı söz konusu edilmektedir.

Tuna Kıyılarında Son Türk Askerleri

1878'den sonra Tuna Boyları'ndaki topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti tarihin ve kaderin bir cilvesi olarak 20. yüzyılda tekrar Tuna Deltası'nın bulunduğu bölgeye asker göndermişti. Tuna Osmanlı Menzil Müfettişliği adını taşıyan bu özel birlik Birinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin bir parçasıydı.

Polonya'da Galiçya Bölgesi'nde, Yugoslavya'da Makedonya Bölgesi'nde ve Romanya'da Dobruca Bölgesi'nde Osmanlı askerleri savaşa gönderilmişlerdi. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la beraber bu cephelerde harp eden askerlerimizden Tuna Boyları'nda 6. Kolordu bulunmakta, 1916 yılında önce 15. ve 25. Tümen, sonra da 26. Tümen Eylül, Ekim, Kasım aylarında bölgeye intikal ettirilmişlerdi.

15. Kolordu Bükreş'in zaptında önemli görevler yapmış, Bükreş'ten Tuna Boyu'na inmiş, Karadeniz kıyılarına kadar ilerleyerek Almanya'dan Karadeniz'e kadar Tuna üzerinden gelecek lojistik destek yolunu güvenlik altına almıştı. Bu andan itibaren Tuna üzerinde Rusçuk ve Zıştovi limanlarından, yine aynı yolla Köstence limanından Osmanlı Devleti'ne çok önemli mühimmat ve gıda maddeleri gönderilmişti.

Tuna Nehri Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle 1917 yılında buğday, mısır, fasulye, un, şeker gibi maddelerin Anadolu'ya ulaşmasında tekrar tarih boyunca yaptığı gibi Rumeli'nin zenginliğini fakir Anadolu'ya taşımıştı. Tuna Osmanlı Menzil Müfettişliği sevk ve idâresinde yapılan bu operasyonlar için Bükreş, İbrail, Mecidiye, Hırsova, Dobriç ve Yerkök'te nokta ve istasyon komutanlıkları kurulmuştu.

Romanya'nın savaşta kolayca mağlup olması neticesi Türk ve Bulgar Orduları Dobruca ve Tuna Bölgesi'nde işgal birlikleri tesis etmişler, Mecidiye Kasabası Kumandanı da Mülâzım İzmirli Talât Bey olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Osmanlı Ordusu Bulgar-Makedon Cephesi'nin çökmesi sonucunda geri çekilmeye başlayınca, Mecidiye'yi Fransız ve Romen birlikleri geri almıştı. Köstence limanında ve Tuna iskelelerinde bulunan Türk bahriye subay ve erleri esir düşmüş, açlık ve bakımsızlıktan hastalanmış, bir kısmı veremden ölmüştür.

²⁵ Bkz. BOA, MV. Dosya no:208, Gömlek no:94; MV. Dosya no:212, Gömlek no:40.

²⁶ BOA, DH.EUM.VRK. Dosya no:24, Gömlek no:36.

O sene kış mevsiminin çok sert geçmesi dolayısıyla, odun kesmek için ormana sevk edilen askerlerin çoğu soğuktan donmuşlardır. Bu esirlere bölgede kalan Müslüman yerliler elden gelen yardımları yapmışlar, Mecidiye Kızılhaç Merkezi'nde binbaşı rütbesi ile çalışan Dr. İbrahim Temo ve eşi yardımcı olmuşlardır.

Tuna Osmanlı Menzil Müfettişliği'nin askerleri Romanya-Dobruca Cephesi'nde 20.000'den fazla şehit vermişler ve geriye kalanlar da çoğu hasta ve sakat olarak gazi sıfatıyla Anadolu'daki diğer cephelere koşmuşlardır.

Günümüzde Romanya'da hem Bükreş'te hem de İbrail'de Türk Şehitliği bulunmakta, Galiçya Cephesi'nde kaybettiklerimiz Bükreş'te, Dobruca Cephesi'ndekiler de Tuna kıyısında İbrail'de ebedi istirahatgâhlarında yatmaktadır.

Tuna'da Osmanlı İnce Donanması

Macaristan'ın fethinden sonra Tuna Nehri'nin büyük bir bölümüne hakim olan Osmanlı Devleti bu stratejik sahayı donanma kuvvetiyle de kontrol altında bulundurmaya amacıyla Tuna Kaptanlığı'nı kurmuştu. Tuna Kaptanlığı iki sahaya ayrılarak biri denize döküldüğü yerden (Mansab) Vidin'e, diğeri de Vidin'den Budin Eyaleti sahasına kadar uzanırdı.

Tuna Nehri'nde bulunan ister askerî, ister ticarî bütün gemi ve kayıklar bu iki Tuna Kaptanı'nın emir ve nezâreti altında bulunurlardı. Her mıntika kaptanının emri altında onar firkate ve bin kadar bahriye azabı (deniz piyadesi) bulunurdu. Bunlar aynı zamanda nehirdeki emniyet ve asayişini sağlardı.

Macaristan'ın elden çıkması ile Tuna Kaptanlığı bire indirilmişti. Tuna Kaptanlığı'nın en önemli görevlerinden birisi de, nehirden geçecek zahire ve mühimmat gemilerinin kontrolünü yapmaktı. Rusçuk sahilinde bir tersane bulunur ve gemiler burada kışlayıp bakımları yapılırdı. Ayrıca Silistre'de de bir tersane vardı. Tuna Kaptanlığı aynı zamanda bu nehre bağlanan ve üzerinde gemi işleyen başta Sava gibi diğer nehirlerle de bakardı.

Tuna'da kullanılan ve İnce Donanma adı verilen gemilerin büyük ve açık deniz gemilerinden farklı tarafları vardı. İnce Donanma gemilerinin kullanılışları pek kolay ve her türlü harekete uygundur. Nehirden aşağı akıntı istikametinde nasıl hızla kayarak giderlerse, yukarıya doğru da aynı süratle gitme özellikleri vardı.

Tuna'da bulunan bu gemilerde özel olarak tasarlanmış toplar da bulunur, müdafaa ve muhasara durumlarında bunlar da kullanılırdı. Tuna Nehri sadece savaşlarda stratejik amaçlı kullanılmaz, özel durumlarda da devreye girerdi. Osmanlı Ordusu'nun isyanlarında, bunların bastırılmasında ve her nev'i firar hadisesinde Tuna kullanılırdı.

1686 yılında Kapıkulu Ocakları Varadin'de isyan ettikleri zaman Vezir-i Âzam ve Serdar-ı Ekrem Süleyman Paşa bir Tuna şaykasıyla ve nehir yoluyla Varadin'den aşağı Belgrad'a kaçmışlardır.

Osmanlı siyasî tarihinde Tuna Nehri'nin sadece savaşlarda değil, barışlarda da sahneye çıktığını görüyoruz. Avusturya ile yapılan savaşların sonucunda (1606) başlayan müzakereelerde görüşme yeri olarak murahhaslar, Estergon ile Komoran arasında Zitva Çayı'nın Tuna'ya döküldüğü yerde buluşmuşlardır. Tarihçi Naima her iki tarafın görüşmeleri kayıklara binerek nehir üzerinde yaptıklarını yazar.

SONUÇ: Tuna'ya Veda...

Meşhur tarihçilerden Franz Babinger “*Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches*”²⁷ makalesinde bizim de katıldığımız bir bakış açısı sunar: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kader Irmağı olarak Tuna.” Bu, çok güzel bir başlıktır. Babinger makalesinde Tuna’nın bir nehir monografisinin yazılmadığını belirtir. Çünkü bu işin çok zor olacağını, hele bir kişinin bunu asla başaramayacağını, sadece kaba hatlarıyla bazı bilgilerin ve değerlendirmelerin derlenip aktarılabilceğini ifade ederek, Osmanlı tarihinde Tuna nehrinin hangi rolü oynadığı hakkında bir fikir vermenin bile kültür tarihine katkı olacağını söyler.

Makalenin sonuç olabilecek bölümünde de, Türk devletinin Tuna boyunu elden çıkarmakla, Avrupa’daki toprak kaybı yanı sıra bu muazzam nehrin sağladığı manevî (metafizik) gücü de kaybettiğini söyler. Gerçekten de Tuna Osmanlılar için manevî tarafı olan bir nehirdir. Hatta neredeyse canlı olarak telakki edilen, sadece maddî değil manevî tarafıyla da benimsenen bir nehirdir. Tuna bugün bizden çok uzakta orada akıp durmaktadır, ama bizim de gönlümüzde yerini korumaktadır.

²⁷ Franz Babinger “*Die Donau als Schicksalsstrom des Osmanenreiches,*” **Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südost Europas und der Levante**, III, München 1976, s. 86-96.